

Katekesbonaden från Knäred

Förlaga och bildtransformation

Nils-Arvid Bringéus

Tidigare forskning om katekesbilder

Kateketiska bilder förekom om än sparsamt redan i svenska kyrkor under senmedeltiden (Kilström 1958; Nilsén 1986). Under reformationsstiden får de ökad betydelse. En bildkatekes från Wittenberg 1562 har spelat en viktig roll som förlaga såväl för kalkmålningar som väggmålningar, bonadsmålningar och kistdekorationer i Sverige och i Danmark (Bringéus 1969, 1997).

I Norge är de tio budorden avbildade på en från Flandern importerad 1500-talsbonad i Rygnestadsloftet. Konservator Rut Hamran presenterade den vid det åttonde nordiska symposiet för ikonografiska studier i Pålsböle på Åland 1982 (Hamran 1985:95–103; Nodermann 1997:202–204).

I *Sydsvenska bonadsmålningar* samma år avbildar och beskriver jag en bildsvit på en bonad av Knäredstyp. Motiven illustrerar de Tio buden, Trons artiklar samt den första bönen i Fader Vår (Bringéus 1982:101–106). Rut Hamran och jag har vid skilda tillfällen resonerat om våra katekesbonader. I ett brev till mig den 27 oktober 2000 berättar hon att hennes fördjupade undersökning nu är färdig att publiceras och avslutar med en förmodan att jag väl nu funnit förlagan till Knäredsbonaden. Så var dock inte fallet, men hennes brev inspirerade mig till en förnyad undersökning, som här skall redovisas. Men först något om bonaden.

Knäredsbonaden

Bonadsmålningen tillhör Stiftelsen Älvs-

borgs Länsmuseum och finns uppsatt i ett av personalens arbetsrum i regionmuseet i Vänersborg. Den inköptes från Borås så pass sent som den 31 januari 1964 och har inventarienumret VM 9192.

Bonaden av linneväv mäter 61 x 364 cm. Den upptar två bildregister med vardera sju bildmotiv inramade av tre horisontala och åtta vertikala bårder. Bildrutorna är utförda i samma format 23 x 46 cm och är avsedda att studeras från vänster till höger. Innehållet förklaras av överskrifter till varje enskilt motiv jämte hänvisning till budens och trosartiklarnas ordning, som anges med romerska siffror. De inramande bårderna utgör den främsta dekorationen, men i de flesta bildfälten ingår utfyllnadsmotiv i form av blomsterkalkar och blad. Därjämte förekommer även traditionella ”moln”. Personerna är genomgående avbildade i profil och med ett undantag utan överskärningar. Illustrationen till första artikeln med himlakropparna utgör en dekorativ mittpunkt. Bonaden är såväl genom sin bildrepertoar som genom den strama strukturen unik inom det svenska bonadsmåleriet.

Till de ikonografiska särdragen hör koloriten. Utmärkande för målaren är bl.a. en mycket speciell ärggrön färg, som förekommer på olika detaljer. Fastän målaren följer den traditionella uppdragningsprincipen, är han dock inte helt främmande för perspektivistiskt djup, vilket kan vara en anvisning om att han åtminstone i någon mån varit påverkad av hantverksmåleriet. Den prydliga text-

ningen med frakturstil avslöjar målarens förtrogenhet med tryckt stil.

Förkärleken för uniformer är målaren inte ensam om. Dessa är snarare tidstypiska uttryck, liksom kvinnornas bindmössor och empirdräkter. Tidsmodet avspeglas också i herrarnas långa, mjukt fallande hårsvall.

Märkligt nog finns inga uppgifter om varifrån Vänersborgs museum inköpt bonaden. Nils Strömbom kände dock till bonaden, då den dessförinnan var i privat ägo (1972:223 f.). Hans efterlämnade papper i Folklivsarkivet i Lund ger ingen ytterligare upplysning.

Katekesbonaden, som jag här kallar den, är daterad 1842, men saknar signering. I sin översikt över det sydsvenska folkliga bonadsmåleriet 1972 hänför Nils Strömbom därför katekesbonaden, liksom "Pilati dom" (NM 64.567)¹, till en bonadsmålare som han givit beteckningen "Knäred C", verksam omkring 1840 och tillhörig gruppen yrkesinriktade målare. Att han inte kan vara identisk med Knäredsmålaren Sven i Brånalt (Strömbom 1958:24 ff.) har Nils Strömbom insett (Strömbom 1972:223, där kallad Knäred III). Enligt kyrkoboken avled Sven i Brånalt den 7 januari 1841, 64 år, 10 månader och 2 dagar gammal av lungsot. Ändå kan man inte i likhet med Ingeborg Brunkhorst avfärda honom som bonadsmålare. En relativt sent påträffad bonadsmålning i Vetenskapsakademien i Stockholm bär otvetydigt hans initialer S.P.S. (jfr Odelberg u.å.:6; Hernroth 1979 pl.6). Nyligen har Sven Persson i Brånalt även påträffats bland möbelmålarna i södra Halland (Adamsson 2000, bilaga 1:2).

Maj Nodermann har inte utan rätt talat om risken "att hemfalla åt vad som kallas attribueringsjuka och att till varje pris pressa fram 'ett namn'" (Nodermann 1990:16). Risken att en osäker eller felaktig attribuering i tryck eller på museernas katalogkort upprepas är stor, och detta har ställt till problem bl.a. med bonaderna av Knäredstyp. Även av utrymmesskäl avstår jag här från att fördjupa mig i

attribueringsfrågan. Uppenbart är dock att målaren var en läskunnig man, som också noga följt förlagans bildtexter. Men han har inte nöjt sig med dessa utan på egen hand infogat en rad träffande bibelhänvisningar, som visar att han varit väl förtrogen med sin bibel.

Måhända är det inte en tillfällighet att bonaden bär årtalet 1842, det år då den svenska folkskolan tog sin början. Här var katekesen jämte ABC-boken det viktigaste läromedlet. Kanske har bonaden rentav tillkommit som ett tidigt pedagogiskt hjälpmedel i undervisningen.

Förlagan

I *Sydsvenska bonadsmålningar* avslutar jag min behandling av katekesbilderna med att säga att det är en särskild forskningsuppgift att fastställa förlagan (Bringéus 1982:106). År 1984 tog en av deltagarna i mitt seminarium, Ingeborg Brunkhorst på nytt upp frågan om förlagorna i en undersökning av det knäredska bonadsmåleriet. Hon menade att de hade utgjorts av kistebrev, som dock inte längre stod att finna (Brunkhorst 1984:76). Min egen förmodan genom åren har i stället varit att en illustrerad katekes utgjort målarens förlaga.

Den äldsta svenska katekesen, som enligt vedertagen uppfattning tryckts av Amund Laurentzson 1544 är inte bevarad. År 1963 påträffade emellertid Arthur Malmgren i Landbókasafn Islands en nyutgåva från 1562 (Malmgren 1966:4). Denna illustreras med samma motiv som Knäredsbonaden utom till sjunde och tionde budet. Stockarna, som använts i 1562 års katekes, har på nytt använts i 1567 års utgåva, utgiven i faksimile 1929, och de har även brukats i 1572 års upplaga (Luther 1929:26). Det har således tidigt utbildats bildprogram för illustreringen av de tio budorden. Alla återgår på tyska original, bl.a. utförda av Lucas Cranach och hans skola. Cranachs urval av illustrationer till Luthers

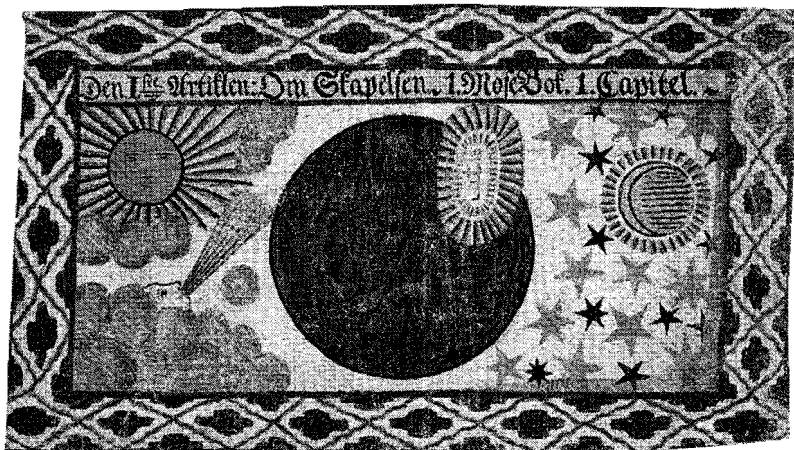
katekes 1527 gjordes i samarbete med Melanchton (jfr Hamran 1985:97 ff.).

Med ortodoxin försvann emellertid bilderna ur de svenska katekeserna och det är otänkbart att Knäredsmålaren 1842 haft en femtonhundredrattalskatekes till sitt förfogande. För en katekesutgåva från Horns tryckeri i Västerås 1767, anmärker Adde dock i sin bibliografi över svenska katekesutgåvor 1917, att den är försedd med "avbildningar i 1500-talets manér", vilket väckte min nyfikenhet. Katekesen var ånyo utgiven (med titelblad av något växlande utseende) på samma tryckeri 1768, 1775 och 1802. Kungliga Biblioteket i Stockholm har samtliga upplagor av katekesen. De är försedda med träsnitt utförda med samma stockar i ungefärligt format 5,5 x 6,5 cm. De tio första träsnitten hänför sig till budorden, de tre följande till trosbekännelsen, åtta bilder till Herrens bön, en bild till dopets sakrament, en till avsnittet om skriftmål och slutligen en till altarets sakrament. Inalles innehåller katekesen således utöver titelsidan med Luthers porträtt, 24 bilder, av vilka en dock förekommer två gånger.

Redan Johan Laurentius Horns företrädare i Västerås, Peter Devall, hade insett bildernas betydelse och år 1747 illustrerat en översättning av Hübners *Bibliska historier med bilder ur Gustav Adolfsbibeln* (Svärdström 1949:60). Horn, som gifte sig med änkan

Devall, antogs till gymnasieboktryckare 1752. Han utgav 1756 ett stilprov på 20 blad i folio, med "en mängd granna bokstäfver, bilder och prydnader alltifrån 1600-talet". Hans verksamhet fortfor ända till 1801, då han avled 75 år gammal (Klemming-Nordin 1883:251). Svante Svärdström har framhållit hur offcinen i Västerås – och senare även i Örebro – var viktiga kulturspridare även genom att ha försett dalmålarna med förlagor i form av illustrationer till Hübners *Bibliska historier* (Svärdström 1949:61). Däremot har det förblivit obekant att även Horns katekesillustrationer kommit att nyttjas som förlagor, i detta fall dock inte i Dalarna utan i Halland.

Av bilderna i Horns katekes har bonadsmålaren i Knäred begagnat sig av de fjorton första som förlagor i samma ordning som i katekesen. Vilken av katekesupplagorna som bonadsmålaren använt kan inte avgöras, eftersom bilderna är likadana i alla upplagorna. Kanske är det dock troligast att det är den sista, då likväl 40 år gamla upplagan från 1802, som han haft i sin hand. Närmast kommer jag att jämföra bild för bild för att påvisa såväl överensstämmelser som skillnader mellan bildmotiven på bonaden och i katekesen. Genom att bonaden har inte mindre än 14 bildrutor erbjuder sig enastående goda möjligheter att fastställa förlageberoendet.

Första artikeln. Bonadsmålningen med bärd.

De tio budorden

Första budet

Träsnittet med rubriken "3. Mose Boks Tjugonde Andra Capitel" visar till vänster Moses (med horn i pannan), som lyfter upp stentavlorna med budorden. Bredvid honom står en man med en lans (Aron). Till höger, på något avstånd, dansen kring guldkalven, som illustrerar avgudadyrkan dvs. synd mot första budet. Bakom guldkalven avbildas tabernaklet, Israels tälthelgedom under uttåget ur Egypten, utförligt beskrivet i 2. Mos. 25–27. Vid sidan av detta ytterligare fem tält.

Bonadsmotivet med texten: "I. Du skal inga andra gudar hafwa för mig. 2 Mos. B. 32. Cap." visar motivet spegelvänt. Anledningen härtill kan ha varit att det känts främmande att – som i hebreiskan – läsa siffrorna på lagtavlorna från höger till vänster. Moses saknar horn i pannan, men Aron, vänd mot Moses liksom på förlagan, håller lansen i handen och pekar på de dansande. Dessa har återgivits i mindre skala och är fyra i stället för fem som i katekesen, alla män. Tälten har reducerats till tre, och tabernaklet är inte särskilt markerat. Tältet längst till höger bildar en elegant mittaxel, som skiljer de båda motiven.

Andra budet

Träsnittet som illustrerar budet "Du skall icke missbruka Herrans din Guds namn", visar Moses till höger (med horn i pannan). Två män är i färd med att stena en man som ligger på knä och håller händerna för ansiktet. Blixtrar ljungar över hans huvud. En annan man griper efter en sten på marken. Till vänster ett par tält. Missbrukaren av Guds namn skulle enligt 3 Mos. 24. stenas.

Bonadsmotivet med texten "II. Du skal icke missbruka Herrans Namn. 5[!] Mosb B. 24. Cap." återger scenen på samma sätt som träsnittet, men Moses skiljer sig inte ifråga om utseende och klädsel från övriga män. Antalet övriga män – sex stycken – är detsamma på bonaden som på träsnittet.

Tredje budet

Träsnittet med rubrikhänvisning till "4. Mose Boks 13. Capitel" visar två par på väg till kyrkan, det ena åtföljt av en gosse. Den yngre damen bär en solfjäder i handen, den äldre en psalmbok liksom sin man. Över gossen till vänster går en man på motsatt håll, som bär ved. Mot honom riktar sig ljungelden, medan solen strålar över kyrkfolket. I fjärde Mosebok 32–36 berättas om Israels barn, som under sin ökenvistelse fann en man som hämtade ved på sabbatsdagen. Han sattes i fängelse av Moses, men Herren bjöd ett ännu strängare straff, nämligen att han skulle stenas.

Bonadsmotivet med texten "III. Tänk på, at du helgar hvilodagen. 2. Mose. Bok. 31. Cap. 14. v.". Vedbäraren till vänster har förvandlats till en säckbärare och återges på samma plan som kyrkogångarna. En portal har tillfogats med texten "IER 17.27", där det heter: "Men om I icke hören mig, så at I helgen Sabbathsdagen, och ingen bördo bären in genom the portar i Jerusalem på Sabbaths dagenom; skal jag uptända en eld i thes portar, then husen i Jerusalem förtära skal, och intet utsläckt warda." Under kvinnan hänvisas till 3 Mos. 19.30: "Håller mina helgedagar, och frukter för min helgedom: ty jag är Herren." På kyrkobyggnaden finns en hänvisning till 3 Moseb. 12.30: "Håller mina helgedagar, och frukter för min helgedom; ty jag är Herren."

Fjärde budet

Träsnittet, vars rubrik hänvisar till "1 Mose Boks 9. Cap." visar den druckne Noa, sovande på marken utanför sitt tält, där man ser ett laggkärl med druvor. Bredvid hans huvud ligger ett tomt krus och utanför tältet växer vindruvor. Två av sönerna är i färd med att skylå hans blygd med en mantel, medan den tredje (Ham) pekar på fadern i förakt. Över hans huvud flamlar ljungelden. Som straff blev han sina bröders träl.

Bonadsmotivet med texten "III. Du skal hedra din Fader och Moder: 1. MoseBok. 9. Cap." visar samma scen till höger, fast tältet är utbytt mot ett korsvirkeshus, och Noas dryckenskap markeras med en stående flaska. Sönerna är grupperade på samma sätt som på träsnittet och är inbegripna i ett livligt meningsutbyte. Till vänster tillfogas ett nytt motiv i form av fyra fåglar med hänvisning till Ordspråksboken 30:17, där det i Karl XII:s bibel heter: "Eit öga som bespottar fadren, och försmår att lyda modrene, thet måste korparna wid bäcken uthugga, och the unga örmar upfräta."

Femte budet

Träsnittet har rubriken "I Mose Boks 4. Capitel". Här återges berättelsen om hur boskapsskötaren Kain mördar sin yngre bror, åkerbrukaren Abel, med en åsnekäke. Ljungelden är riktad mot mördaren. I fonden till vänster syns två altaren, det ena med den rakt uppstigande röken från Abels altare, det andra med bolmande rök från Kains altare.

Bonadsmotivet med texten "V. Du skal icke dräpa. 1. MoseBok. 4. Capitel." visar samma mordscen vid den tjocka trädstammen. Abel höjer höger hand för att värja sig. De båda altarna samt trädet till vänster är återgivna på ett snarlikt sätt som på träsnittet. Boskapen har av bonadsmålaren avbildats i förgrunden och syns därför tydligare än på träsnittet. Längst till vänster avbildas en man på en åsna och en annan som går bredvid. Hänvisningen till "Luc.10:37" visar att det är berättelsen om den barmhärtige samariten som åsyftas.

Sjätte budet

Träsnittet, vars rubrik hänvisar till "I Samuels Boks Ellofte Capitel" visar Batseba och hennes tjänarinna vid en fontän med sprutande vatten. I bakgrunden lockar kung David med sitt harpospel. I fonden en kyrka. Ljungelden riktar sig mot David, vilket visar att även Guds utkorade straffas för olydnad mot lagen.

Bonadsmotivet med texten "Du skall [icke göra hor]" visar de två kvinnorna mitt emot varandra på ömse sidor om en vattenbassäng. På andra sidan muren står harpospelaren David med krona på huvudet och bakom honom en man med hatt. Budet skärpes genom hänvisningen i vänstra bildfältet till Matteus 5:28, där det heter: "Men jag säger eder: hwilken som ser på en qwinno til at begära henne, han hafwer allaredo gjordt hor med henne i sitt hjerta."

Sjunde budet

Träsnittet, vars rubrik hänvisar till "Josue Boks Sjunde Capitel", visar en tältstad med folkgrupper utanför. I fonden syns till vänster en stad och till höger uppe på ett berg en galge med en hängande kropp. Längst fram till höger en stenhög och därunder står med versalskrift "ACHORS DAL". Texten i Josua 7 kap. förklarar bilden. Akan hade olovligt tagit en kostbar babylonisk mantel och tvåhundra siklar silver från Jeriko och grävt ner rovet i sitt tält (främst på bilden). Då detta uppenbarts, bars stöldgodset till Josua, som uttalade en förban-

nelse över honom." Och då the hade stenat them, gjorde the ena stora stenrösjo öfwer them, hwilken ännu warar alt in til thenna dag. Så wännde då Herren sig ifrå sine wredes grymhet: ther af heter thet rumet Achors dal, in til thenna dag."

Bonadsmotivet har överskriften: "Du skal icke stjela. Josua Bok. 7 Capitel. ANNO 1842." Tälten, som är något reducerade till antalet, är uppresta till vänster liksom på träsnittet. Personerna står inte i grupper utan i rad bakom varandra. Staden har flyttats upp till höger, och galgen utelämnats. Stenhögen är däremot tydligt utmärkt liksom texten "ACHORS DAL".

Åttonde budet

Träsnittet med rubriken "Utí Siusanne Historia" illustrerar det åttonde budet: "Du skall icke bära falskt vittnesbörd mot din nästa." Två män med skägg för fram en kvinna framför domaren, som sitter i domarsätet. Ljungelden, som är riktad mot de två männen, ger en anvisning om att de är skyldiga till förtal mot kvinnan. Bredvid domaren står en ung man med utsträckta händer, som visar att han argumenterar. I bakgrunden syns en stor byggnad. Bilden illustrerar det apokryfiska tillägget till Danielsboken, där den vackra

och fromma Susanna, som avvisat två gubbsjuka hycklare, anklagas för äktenskapsbrott men räddas av den rättfärdige Daniel, den barhuvade ynglingen närmast domarsätet.

Bonadsmotivet, som är spegelvänt i förhållande till träsnittet, bär texten: "VIII. Du skal icke bära falskt witnessbörd. Utí Susanna historia." Inte mindre än fyra män står framför domaren, som sitter i en länstol, och bredvid honom Daniel, som pekar mot dem. Bonadsmålningen saknar träsnittets bakgrund.

Nionde budet

Träsnittet, vars rubrik hänvisar till "1. Konunga Bok. Tjugo första Capitel", visar en man med krona på huvudet. Med utsträckta händer talar han till den barhuvade mannen mitt emot sig. Ljungelden riktar sig mot den rike mannen, och den andre är uppenbarligen den som äger de präktiga husen i bakgrunden.

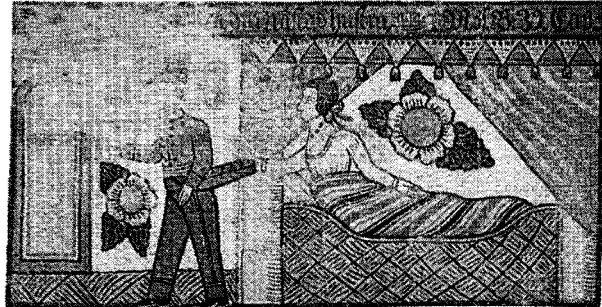

Bonadsmotivet, som bär texten "Du skal icke hafwa lust til din nästas hus. 1. KonungaBoken. 21. Cap.", lyfter fram de båda männen i bildens centrum. Den rike mannens krona framträder tydligare än på träsnittet, och husägarens underläge framgår av att han ödmjukt håller hatten i handen. Bakgrunden har reducerats till ett enda hus, men planket runt trädgården till vänster följer förlagan mycket nära.

Tionde budet

Träsnittet, som hänvisar till "1. Mose Boks Trettionde Nionde Capitel", visar den klassiska scenen då Josef sliter sig ifrån Potifars hustru, som vill förföra honom. Den nakna kvinnan, mot vilken ljungelden riktar sig, sitter i paulunen och håller med båda händerna i Josefs mantel.

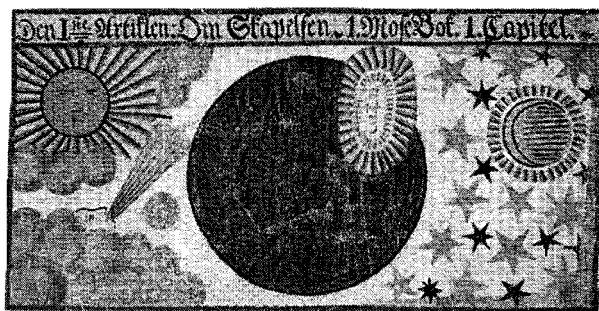
Bonadsmotivet har en skadad text men hänvisar till "1 MosBok.39. Cap." Kvinnan är här sedesamt klädd med nattmössa och nattdräkt men drar i Josefs frackskört. Sängen med frändragna förhängen har randigt bolstervar.

Trons artiklar

Första artikeln

Träsnippet avbildar jorden mitt i bildfältet i enlighet med den geocentriska världsuppfattningen. Snett till höger ser man gudsnamnet med hebreiska bokstäver, varifrån en strålgans strömmar ut. Mitt i jordcirkeln vilar Adam på marken, medan Eva sitter med överkroppen nyss framkommen ur Adams revben. En kamel, en elefant, ett lejon och ytterligare ett par djur syns i förgrunden och längst fram ett vatten med fiskar. På marken grönskar ett par träd och under himlavalvet flyger en stor fågel och tre små. Sol, måne, stjärnor och moln fyller utrymmet utanför jordcirkeln. Till vänster låter Gud Fader sin ande blåsa över sin skapelse.

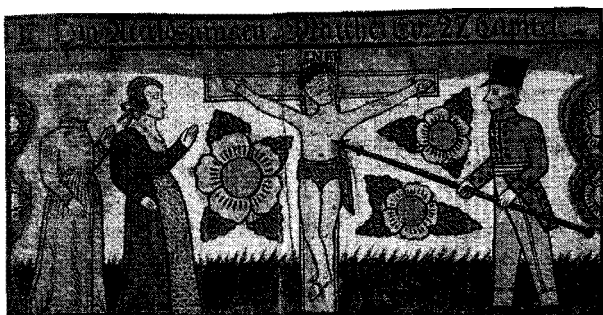

Bonadsmotivet med rubriken "Den I Artiklen. Om Skapelsen. I-MoseBok. 1. Capitel." följer förlagan men är ännu mera dekorativt utformad genom att stjärnorna samlats i en hop kring månen på nattsidan, medan solen och molnen, som representerar dagen är samlade längst ner till vänster, där Gud Fader, bekvämt tillbakalutad blåser sin ande mot jorden. Månen, som är i ny på träsnippet, har bonadsmålaren avbildat i nedan, vilket står i bättre överensstämmelse med placeringen på nattsidan. På den platta jordskivan syns ännu intet liv i enlighet med 1. Mosebok:2: "Och jorden war öde och tom, och mörker war på djupet, och Guds ande swäfade öfwer wattnet."

Andra artikeln

Träsnippet, vars överskrift hänvisar till "Luce Tjugo Tredje Capitel" visar hur den romerske rättstjänaren Longinus med sin lans sticker upp den törnekrönte Frälsarens sida, så att blodet och vattnet sprutar. Till vänster står Maria med fromt sammanlagda händer och bredvid henne Johannes. I bakgrunden skymtar Jerusalems stadssiluett. Korset är fäst i marken med kilar.

Bonadsmotivet bär texten "II. Om återlösningen. Matthei Ev. 27. Capitel." Bilden följer förlagan, men de tre gestalterna är placerade i profil mot korset. Marias och Johannes händer är inte sammanlagda till böneställning utan pekar mot korset. Bakgrundssilhuetten har ersatts av tre ytfyllande blommor med blad.

Tredje artikeln

Träsnittet med en överskrift som hänvisar till "Apost. Gjerning. Andra Capitel" visar lärjungaskaran samlad i en sal. Över deras huvuden svävar eldslågor, och överst i bildens mittfält sprider den helige Ande i duvans gestalt en strålgans, som uppfyller rummet. Den skägglösa gestalten mitt i lärjungagruppen torde vara Maria. Snett framför henne sitter en lärjunge, som håller en uppslagen bok i handen.

Bonadsmotivet bär rubriken "III. Om Helgelsen. Apostla Gerningarna. 2. Capitel." Lärjungaskaran (utan Maria, som torde ha varit svår att uppfatta på träsnittet) är här reducerad till sex och omgrupperad. Med händerna i böneställning knäböjer de symmetriskt placerade över hela bottenplanet. Interiören saknas, men den helige Andes duva är placerad inom en dekorativt utformad strålgans.

Fader Vår

Ingressen

Träsnittet, vars överskrift hänvisar till "Apostla Gern. Första. Fjortonde wers", visar sex knäböjande män framför en pulpet med en uppslagen bok med orden "BIBLIA". En av männen pekar på texten. Ovan en molnskärm och innanför en mandorla ser man gudsnamnet med hebreiska bokstäver.

Bonadsmotivet har rubriken "Den I Bönen. Helgadt warde dit Namn. Apostl. G. 1. Cap. 14." Lärjungagruppen på knä är här omgrupperad och målad utan över-skärningar med händerna i böneställning. Pulpets gavelparti är utformat i full likhet med träsnittets. Den stiliserade rumsinteriören saknas, men i bildens överkant finns en strålgans. Molnkransen är inte lika starkt markerad som på träsnittet. Tre stora blommor med blad fyller ut de tomma fälten.

Bildtransformationen

Som här visats överensstämmer bildprogrammet vad avser de tio budorden helt med bonadsmålningen och Horns katekes. Denne boktryckare har uppenbarligen återanvänt stockar som brukats i betydligt äldre katekeser eller psalmböcker i Sverige eller i utlandet. Vid mina undersökningar av kistebrevsproduktionen i Sverige har jag gång på gång funnit att boktryckarna köpte eller lånade klichéer av varandra.

Jämförelsen mellan katekesbilderna och bonadsbilderna visar med all önskvärd tydlighet bonadsmålarens förlageberoende. Detta gäller såväl motivvalet som struktureringen av bilderna. Även då målaren i ett par fall spegelvänt framställningen, står det utom all diskussion att någon av boktryckare Horns katekesutgåvor försett honom med förlagorna. Detta betyder emellertid inte att han ägnat sig åt kopiering av katekesbilderna. Dessa har stått den samtida verkligheten alltför fjärran. Hans ambition har i stället varit att översätta bildscenerna till sin egen tid på liknande sätt som prästen tolkar bibelbudskapet i sin predikan.

Träsnitten i Horns katekes är rent ikonografiska. Bibelhänvisningarna är därför uppsatta med tryckt text ovanför varje bildfält. Bonadsmålaren har däremot komponerat in överskrifterna i respektive bildfält. Men dessutom har han i flera fall även infört nya bibelhänvisningar i själva bildfälten och möjliggjorde därigenom för den intresserade och läskunnige bibelägaren att på egen hand få ut ännu mer av bilderna. Vid tredje budet finns inte mindre än tre sådana bibelhänvisningar. Till fjärde, femte och sjätte budet finns vardera en ny hänvisning.

Denna översättningsprocess ger intryck av att vara väl genomtänkt. Tydligast belyses den av männens gestaltning på bonaden. Målaren har därvid gjort en skillnad mellan direkt sakrala gestalter i den heliga skrift och "gemene man". De förra har utformats i en

"tidlös", kjortellik klädsel, vilket ofta är fallet på sydsvenska bonadsmålningar. I en sådan dräkt och utan huvudbonad har Moses, Daniel, Johannes och Jesu lärjungar framställts. Alla övriga män har iförts militäruniform, och denna kan ytterligare bestämmas till 1816 års modell för infanteriuniform med uniformsfrack och en schakå, modell 1815 som huvudbonad, dvs. en av tyg eller läder utförd cylindrisk huvudbonad med skärm, emblem och liten plym (*Nationalencyklopedin* 19, 1996:54). Samtliga män är – till skillnad från katekesförlagans – renrakade, något som också avspeglar tidsmodet. De få kvinnogestalterna är iförda bindmössa med knytband baktill och fotsid klänning med förkläde.

De avbildade gestalterna "talar" ofta själva genom sina åtbörder, vilket är en gammal teknik som samtidigt ger liv åt bilderna.

Andra förändringar sammanhänger med själva bonadsmåleriets tradition i kombination med målarens bristande förmåga. Dit hör hans sätt att upplösa persongrupper på förlagan och att rada upp gestalterna och nästan genomgående avbilda dem i profil. Överskärningar är ovanliga men förekommer dock på illustrationen till andra budet. I överensstämmelse med bonadsmålningstraditionen avstår målaren helt ifrån att ge ansiktena individuella uttryck.

Ett genomgående, mera allmänt drag är att bonadsmålaren koncentrerar sig på huvudscenen och rensar bort sådana bakgrunds- och sidomotiv som inte är nödvändiga för tolkningen av bilden. Denna transformation är ofta kombinerad med en reduktion av antalet gestalter. Ett exempel är bilden av tredje budet. Men vi har även funnit exempel på att persongalleriet utökats, närmast beroende på rent kompositionella skäl. Reduktionen kan ibland ha berott på att förlagan varit svårtolkad, t.ex. hornen i Moses panna och Marias förekomst på bilden till tredje trosartikel. Blixterna, som förekommer på de flesta katekesbilderna, har bonadsmålaren genomgåen-

de utelämnat. Detta är en betydande förändring, varigenom bilderna förlorat sin utpekande och anklagande karaktär och blivit mera narrativa.

Av intresse är även bonadsmålarens nytillskott. Det bästa exemplet utgör korporna på bilden till femte budet. Här har målaren på ett genialt sätt tillämpat metoden att text tolkas med text. Samtidigt har han visat sin bibelkunnighet. I bilden till sjätte budet har målaren nöjt sig med att hänvisa till ett nytestamentligt bibelord, som ytterligare skärper motivets budskap. Det kan knappast vara en tillfällighet att bonadsmålaren i sina tillägg väljer nytestamentliga bibelställen. Så är fallet i femte och sjätte budet. I förra fallet bildar den barmhärtige samariten en motbild till bilden av brodermördaren. Detta grepp kan även hänga samman med målarens ambition till symmetri. Allra tydligast framträder detta i bilden till tredje artikeln. Även där det inte är fråga om symmetri visar bilderna en god balans.

Även om huvudintresset här fokuserats på bildframställningen, utgör den främsta transformationen dock förvandlingen av ett antal små svartvita träsnitt till relativt stora bilder, vilka tillsammans formar en dekorativ helhet. Generellt visar männens och kvinnornas utstyrelse en ambition att transponera upp personagerna socialt. Uniformsklädda karlar gjorde sig bättre än bönder i vadmal. Den dekorativa höjdpunkten är dock en scen utan människor, nämligen framställningen av skapelseberättelsen som samtidigt utgör en centralpunkt i hela bonaden.

Till det dekorativa intrycket bidrar i allra högsta grad själva inramningen med bårder som framgår av bilden s. 3. Bonadsmålaren följer här den tradition som utbildats i Knäredstrakten men genomför den på ett personligt sätt. Detta framgår t.ex. av hans förmåga att binda ihop det rombformade mönstret i bildhörnen. Andra dekorativa inslag är blomorna och "molnen" inne i bildfälten, ett

vanligt uttryck för *horror vacui*.

Inte minst karakteristisk är bonadsmålningens färgsättning. Bårdernas tunna röda streck och de blå fyllningarna ger ett glatt intryck åt hela bonaden. Den svarta texten framträder mot en blå eller ljusröd bakgrund. De ljusröda frackarna ger också ett glatt intryck. Särskilt karakteristisk är den mörkgröna färg som brukats för kvinnornas kjolar och blombladen.

Anmärkning

- 1 Förlagan är i detta fall ett kistebrev utgivet av J.P. Lundström och hans efterträdare i Jönköping i inte mindre än fjorton upplagor mellan 1831 och 1857 (Bringéus 1998:183 ff.). Kistebrevet är därmed ett av de mest spridda, och det har f.ö. även använts som förlaga för en bonadsmålning som uppmärksammades redan av Harald Nilsson (1938:24 f.) och som senare attribuerats till Jämshögsmålaren Per Olsson Udd (Mellander 1986). Texten på bonaden överensstämmer exakt med förlagans men bonadsmålaren har mera strikt radat upp ledamöterna av stora rådet och avstått från att återge rumsmiljön i rådssalen. Också denna bonad exemplifierar alltså målarens förlageberoende och transformationssätt.

Källor och litteratur

- Adamsson, Anneli 2000: *Halländska målade allmogemöbler från 1800-talet*.
- Adde, Gustaf 1917: *Martin Luthers lilla katekes med förklaring. Bidrag till en bibliografisk förklaring*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1969: *Caritas Romana och de bevingade dygderna. Rig*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1982: *Sydsvenska bonadsmålningar*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1994: *Bonadsmålningar av Nils Lundbergh*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1997: *Tre kistebilder från renässansen. I: Else Marie Kofoed og Eske K. Mathiesen (red.) Traditioner er mange ting. Festskrift til Iørn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1998: *Kistebrev tryckta i Jönköping*.
- Brunkhorst, Ingeborg 1984: *Det knäredska bonadsmåleriet I. Stencilerad seminarieuppsats, Etnologiska institutionen, Lund*.

- Hamran, Rut 1985: De ti bud på Rygnestad. *Konsthistoriska studier* 8. Helsinki.
- Hernroth, Uno 1979: *Sydsvenska bonadsmålare 1750–1850. Deras miljö och sociala bakgrund.*
- Kilström, Bengt Ingvar 1958: *Den kateketiska undervisningen i Sverige.*
- Klemming, G.E. och Nordin, J.G. 1883/1983: *Svensk boktryckerihistoria 1483–1883.*
- Luther, Martin 1929: *Martin Luthers lilla katekes på svenska. Till katekesens 400-årsjubileum i faksimile utgiven efter den äldsta kända fullständiga upplagan, Stockholm 1567 av Samfundet PRO FIDE ET CHRISTIANISMO. Med bibliografisk inledning av riksbibliotekarien Isak Collijn.*
- Malmgren, Arthur 1966: *Fyra svenska reformations-skrifter tryckta i Stockholm år 1562.*
- Mellander, Barbro 1986: Per Olsson Udd. En bonadsmålare från Jämshög. *Blekingeboken. Nationalencyklopedin* bd 19, 1996.
- Nilsén, Anna 1986: *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri.*
- Nilsson, Harald 1936: Bostadsskick i Knäredstrakten. *Kulturen.*
- Nilsson, Harald 1938: Bonad och förlaga. *Kulturen.*
- Nodermann, Maj 1990: *Mästare och möbler.*
- Nodermann, Maj 1997: *Bonadsmåleri i Norden från medeltid till Vasatid.*
- Odelberg, Wilhelm 1975: *Återupptäckta allmogemålningar hos Vetenskapsakademien.*
- Strömbom, Nils 1937: *Der Begründer der Knäreder Malerei Pehr Schönhult, Ängelholm. Folkliv.*
- Strömbom, Nils 1956: Bonadsmålare och möbelmålare i Knäredstrakten. *Fataburen.*
- Strömbom, Nils 1958: Per Schönhult och Sven Persson i Brånalt. *Varbergs Museum Årsbok.*
- Strömbom, Nils 1972: Det sydsvenska folkliga bonadsmåleriet och dess utforskande. I: Sigfrid Svensson (utg.) *Nordisk folkkonst.*
- Svårdström, Svante 1949: *Dalmålningarna och deras förlagor.*

Summary

In the Älvsborg County Museum in Vänersborg there is a large painted linen wall hanging illustrating the Ten Commandments, the Articles of Faith, and the First Lord's Prayer. The hanging was painted in 1842 but it does not bear the initials of either the painter or the owner. As a type, however, it belongs to the craft-influenced tradition of painted hangings in Knäred in Halland, with distinctive features such as borders within which the motifs stand out like small framed paintings.

It has hitherto been impossible to find the originals from which the motifs were copied, but it is reasonable to assume that they were borrowed from an illustrated edition of Luther's Small Catechism. Illustrated catechisms occurred in the 16th century in Sweden but were later replaced by catechisms with text only. A catechism published by Horn's printing house in Västerås in 1767 and reissued in 1768, 1775 and 1802, however, does contain illustrations. The pictures largely follow the 16th century tradition introduced by Cranach.

The pictures reproduced here show motif by motif how Horn's catechism served as a model for the painter of the hanging, and also how he was able to transform the originals. The pictorial scenes are almost entirely free of perspective, in keeping with the tradition of painted wall hangings. The painter's ambition was to translate the scenes to his own times, in particular the costumes. References to the Bible have been incorporated in the pictorial fields and have also been expanded, which shows that the painter – or the person who commissioned the hanging – was thoroughly familiar with his Bible. A recurrent feature is that the painter concentrates on the main scene, clearing away any background or side motifs which were not necessary for an understanding of the painting. Since the painter has omitted the lightning flashes, the pictures have lost their accusatory character and become more narrative. Moreover, the colouring has made them more decorative.